

Dialogo en nieuwe evangelisering

■ Peter-Hans Kolvenbach S.J.

Enige tijd geleden liet de Algemene Overste van de jezuiteten zich een aantal interviews afnemen door Jean-Luc Pouthier. Deze interviews werden gebundeld onder de titel "Faubourg du Saint-Esprit" (Bayard 2004). Ze gingen over een aantal onderwerpen die pater Kolvenbach na aan het hart liggen. Een daarvan is de interreligieuze dialogo.

Jean-Luc Pouthier (J.-L.P.): De Kerk heeft er niet van afgezien te missioneren. De paus blijft alsmaar oproepen tot een nieuwe evangelisering

Begrip van de ander en dialogo zijn voor de Kerk vormen van evangelisering. Maar deze gedachte is pas na lange jaren van discussie opgenomen in het document *Redemptoris Missio*, omdat de dialogo steeds gezien werd als de tegenhanger van bekering, en bekering als de tegenhanger van de dialogo. Men moet wel goed begrijpen wat de dialogo in wezen is. Ook in de Kerk zijn er niet weinig mensen en groepen die er grote argwaan tegen koesteren. Zij zijn van mening dat men eenvoudigweg de Waarheid dient te verkondigen. En je kunt de Waarheid aanvaarden of niet. Iedere soort dialogo is voor hen een soort gesjacher, een manier van doen die hoe dan ook de zuivere Waarheid van het geloof aantast. Anderen zien de dialogo als een, zij het softe, bekeringsmethode. In plaats van rechtstreeks aan te vallen kan men beter een omtrekkende beweging maken; en de dialogo is zo'n omtrekkende beweging. Dat is duidelijk gebleken tijdens de Bisschoppensynode voor Azië. De vraag was of Christus vanaf het begin moest worden voorgesteld als de tweede persoon van de Heilige Drie-eenheid, of dat het dienstig was van Hem eerst een goeroe te maken, een geestelijk leidsman, een heiland, een genezer. Over dit punt was men het absoluut niet met elkaar eens.

J.-L. P.: Hoe kom je dan tot een oplossing?

Uiteindelijk komt het neer op de concrete situaties. Soms willen mensen gedoopt worden. Het is duidelijk dat geen enkele geestelijke het doopsel mag weigeren, omdat hij van mening is dat dit zou indruisen tegen de vrijheid van godsdienst of omdat hij de voorkeur geeft aan de dialogo. Er zijn ook situaties waarbij bekering als zodanig eenvoudigweg niet mogelijk is; waar de situatie nog niet rijp is; waar, zoals dit thans het geval is op verschillende plaatsen in Azië, de regering ingrijpt en bekeringen verbiedt, vanuit de gedachte dat de gevestigde orde erdoor verstoord wordt. Het is een pijnlijk vraagstuk. India is het grootste democratische land van de wereld. Toch is het voor de Indiërs zelf nogal droevig, soms te moeten constateren dat er missionarissen in de gevangenis zitten omdat zij het doopsel hebben toegediend zonder eerst het in sommige staten van hun land noodzakelijke verlot te hebben aangevraagd. Men kan niet van vervolging in strikte zin spreken, maar wel van een behoorlijk sterke onderdrukking.

In januari 2003 werd er in Calcutta een congres gehouden van oud-leerlingen van alle jezuitencolleges en -universiteiten in de wereld. Het was voor het eerst dat deze samenkomst plaats vond in India. De president van de Indische Republiek, zelf oud-leerling van een jezuitencollege hoewel hij moslim was, had erop gestaan om persoonlijk dit congres te openen en het bij te wonen. Hierom werd door bepaalde extremisten een perscampagne georganiseerd. Volgens hen diende de president niet een manifestatie bij te wonen die door jezuiteten was georganiseerd; die zouden

immers gezworen hebben alle godsdiensten met uitzondering van het christendom te vernietigen .... Iedereen is daartegen in het geweer gekomen. De president heeft à l'improviste een zeer opmerkelijke toespraak gehouden; daarin sprak hij over zijn vader die verantwoordelijke was voor een moskee, over zijn moeder die eerder een andere godsdienst was toegedaan, en over zijn contacten met de jezuiteten waardoor hij zich had kunnen voorbereiden op zijn taak als president van een land, waar een goede verstandhouding tussen de verschillende gemeenschappen broodnodig is, willen al die Indiërs met elkaar samenleven met eerbiediging van hun verschillende godsdiensten, culturen en talen.

Ondanks wat hij daar zei, is er een bepaalde politieke stroming in India die koste wat kost het hindoeïsme wil opleggen om de gevestigde economische orde te beschermen of de eenheid van het land te waarborgen. Andere godsdiensten zijn in meerdere of mindere mate welkom, worden min of meer getolereerd. In samenhang hiermee wordt de dialoog natuurlijk een zeer belangrijk item.

Van de andere kant hebben sommige christengemeenschappen in Azië, omdat ze maar een kleine minderheid vormen, de neiging zich van de buitenwereld af te sluiten. Ze doen geen enkele poging tot inculturatie, uit vrees hun eigenheid te verliezen. Ze gaan de dialoog met anderen niet aan omdat ze bang zijn te verdwijnen. De Kerk echter gelooft in de dialoog. De paus heeft zelfs gezegd dat de dialoog de spiritualiteit is van het derde millennium. Katholieken leven niet voor zichzelf; zij moeten hun geloof laten schitteren, hetgeen niet alleen betekent dat ze een bepaalde leer verkondigen maar vooral dat ze dit geloof uitstralen door de wijze waarop zij als christenen leven. Hieraan zullen ze u kennen: dat U elkaar liefhebt! Die uitstraling is per slot van rekening de dialoog van het leven en de dialoog in het leven. Meestal komt het daarbij niet tot een uitwisseling op het gebied van de geloofswaarheden, maar in die dialoog worden de rijkdommen en waarden van het stralend christendom beleefd, waarbij Christus centraal staat. In die zin geeft de paus zelf een zeer duidelijk voorbeeld door de reizen die hij maakt, waarbij hij ook landen bezoekt die katholiek noch christelijk zijn, en door zijn verlangen naar contact met alle mensen. In Syrië was het de eerste keer dat een paus een moskee binnenging. Na Petrus was hij de eerste die een synagoog binnenging. Na 11 september 2001 heeft hij de vertegenwoordigers van de grote godsdiensten bijeengebracht om plechtig te verklaren dat men nooit een mens mag doden in naam van God. Dat is de dialoog van het leven.

J.-L. P: Welke redenen voor hoop hebben de katholieken in Azië en waarover maken zij zich ongerust?

Het katholieke onderwijs is een grote weldaad. Kinderen, waarvan de meesten niet katholiek zijn, leven vele jaren in een sfeer die katholiek is, maar katholiek in dialoog, waarbij de gewetensvrijheid van de anderen volledig geëerbiedigd wordt. Van jongs af aan leren ze met elkaar te leven met eerbiediging van de godsdiensten. Soms wordt wel gevraagd: hoe valt het bestaan te rechtvaardigen van al die onderwijsinstellingen in Azië, die vaak naar Xaverius zijn genoemd – ook niet-katholieken noemen hun college "Xaverius"? Hebben we ook maar iets aan de situatie in Azië veranderd? Of heeft dit uitstekend onderwijs alleen maar de gevestigde orde versterkt? Dankzij het onderwijs geniet de katholieke Kerk gezag en kan zij, hoewel ze een minderheid vormt, haar stem doen horen.

Ze heeft iets te zeggen. Op dit punt is zij "katholiek", dat wil zeggen "algemeen", openstaande naar de gehele wereld. Zij draagt ertoe bij dat de landen waar zij zich bevindt, oog krijgen voor de wereld. En dat is niet iets waarvan het succes bij voorbaat vast staat. Iedereen is het erover eens dat deze colleges, deze universiteiten bijdragen tot wederzijds respect en tot verdediging van de godsdienstvrijheid.

Tegelijk wordt de dialoog steeds moeilijker. Verschillende godsdiensten neigen naar extremisme; ook de katholieke godsdienst mag men van een dergelijke bekering niet uitzonderen. Het gevolg is een zekere escalatie. Tegenover het extremisme van een godsdienst komen de andere in het geweer en worden op hun beurt agressief. Het is een vicieuze cirkel van geweld die voor iedereen fataal is. Er is veel moed voor nodig om daarin niet terecht te komen. We zien dit in het Nabije Oosten, waar men het steeds meer als een zwakheid beschouwt als de onderlinge haat tussen de godsdiensten wordt afgewezen, en waar iemand die een eerste stap zet op de weg der verzoening, geminacht wordt. Ik denk ook aan Indonesië, een land dat altijd zeer verdraagzaam is geweest, en dat vijf godsdiensten in haar Grondwet heeft erkend. Dit land komt steeds meer tot het besef het dichtstbevolkte moslimland ter wereld te zijn. Tegenover deze bewustwording dreigt de katholieke Kerk op haar beurt onverdraagzaam te worden, en zich met harde hand te verdedigen.

J.-L. P.: Welke ruimte blijft er dan over voor de dialoog?

De mensen die op 11 september 2001 betrokken waren bij de vernietiging van de Twin Towers van het World Trade Center te New York waren geïnspireerd door een gewelddadige islam. Onder dergelijke omstandigheden is het zeer moeilijk werken aan verzoening, vrede en zelfs respect voor de ander. Vandaar dat bijeenkomsten als die te Assisi zo belangrijk zijn. Iedereen is het erover eens dat alleen paus Johannes Paulus II in staat was de leiders van al die godsdiensten bijeen te brengen. En het eenvoudige feit dat men ze bijeen zag – een ongehoord iets – en dat zij plechtig verklaren dat het niet geoorloofd is om in naam van God te doden is een belangrijk winstpunt. Deze dialoog van het leven is ook een dialoog om samen te werken aan een betere wereld. Wanneer al die godsdienstleiders met elkaar in gesprek zijn gaat het hun allerminst om het dogma. Ze weten dat op dat punt bepaalde grenzen niet overschreden kunnen worden. Ze bespreken wat wij als mensen die op deze planeet wonen, kunnen doen om haar te genezen en er meer gerechtigheid en vrede te brengen. Maar een dergelijke gedachte is niet voor alle godsdiensten gemakkelijk aanvaardbaar. Bij sommige daarvan wordt het feit, dat wij hier en nu niet in een in alle opzichten rechtvaardige situatie leven, gezien als een bestemming van het noodlot.

De dialoog maakt dat allen van elkaar leren en daardoor kan het tot hen doordringen dat Hij die aan de oorsprong staat van deze wereld het goede ermee voorheeft, en niet de ondergang ervan. Naar mijn mening is er op dit punt veel winst geboekt; maar toch blijft er nog veel te doen. Het is van groot belang dat de katholieke Kerk dergelijke initiatieven neemt, iets wat voor christenen en katholieken vanzelf spreekt. Van de Heer hebben wij geleerd de armen, de gerechtigheid, lief te hebben. Het evangelie leert ons de gerechtigheid van het Koninkrijk te verkondigen en het onrecht in de wereld aan de kaak te stellen. Op dat punt is de Kerk er toch wel in geslaagd de onderlinge verstandhouding met de andere godsdiensten bij het streven naar een betere wereld te bevorderen.

J.-L. P.: Toch kan men zich afvragen of het belang van de dialoog op hoog niveau wel wordt begrepen door de eenvoudige gelovigen. Temeer omdat de media er niet altijd de nodige aandacht aan besteden. De bijeenkomst te Assisi in januari 2002 is in Frankrijk nauwelijks opgemerkt.

De dialoog van de gelovigen vraagt veel tact en gaat met veel problemen gepaard. Het om zich heen grijpend materialisme verzet zich tegen iedere vergeestelijking van de mensen. Toch moeten we van elkaar de bijzondere dimensie van de mens leren kennen en daarin delen. In het Nabije Oosten nodigt de islam ons vijf maal op een dag uit tot gebed. En zelfs zingend in de nacht: "bidden is beter dan slapen". Dat laat de christenen niet onberoerd. In Europa, waar steeds meer moslims zijn, stelt de ramadan de christenen voor de vraag wat de religieuze betekenis is van het vasten, terwijl dit bij hen praktisch verdwenen is. De wijsheid van de Oosterse godsdiensten oefent grote aantrekkingskracht uit op veel mensen in Europa en in de Verenigde Staten. Er is een groot aantal hindoeïstische en boeddhistische kloosters, om van de spiritualiteitcentra maar niet te spreken. Dat

wijst erop dat er in Europa nog steeds een levendige spiritualiteit is, en dat de mensen die daarnaar op zoek zijn, haar vaak bij een godsdienst in Azië vinden.

Het congres van de oud-leerlingen van jezuïeten te Calcutta stond onder het beschermheerschap van de Indische dichter Rabindranath Tagore. De deelnemers waren voor het merendeel geen christenen; maar de christenen lezen onbekommerd de gedichten van Tagore, ook al kunnen zij in de Bijbel een verwante inspiratie vinden. Wij kunnen van elkaar leren. In alle godsdiensten vindt men bijvoorbeeld in een of andere vorm monniken. Benedictijnen of trappisten gaan naar Azië om andere kanten van het beschouwend leven te ontdekken. In een tijd dat het geestelijk leven bedreigd wordt, is het contact met andere godsdiensten een verrijking. Dat geldt ook voor de dialoog met de islam. Voor de moslims is het probleem, hoe hun godsdienst te beleven als mensen van deze tijd. In dat opzicht is de taak van de christenen in zekere zin eenvoudiger, omdat wij weliswaar over zeer oude Geschriften beschikken, doch niet deze Geschriften maar de persoon van Christus voor ons het uiteindelijk referentiepunt is. Terwijl voor de islam bij het Boek dit referentiepunt ontbreekt, en dat Boek geschreven is vóór de Middeleeuwen. Vandaar de vraag voor iedere moslim: Hoe moet men als gelovige leven in het derde millennium? Over dit onderwerp kunnen we van gedachten wisselen en van elkaar leren hoe we als gelovige mensen kunnen leven in een steeds sterker gesecculariseerde tijd, waarin God of de gedachte aan een leven dat uitgaat boven het huidige leven, geen enkele rol spelen. Hoe dan ook staan wij allen als mens voor hetzelfde raadsel: de dood. Zelfs als we er maar liever niet over praten, is dat een gegeven. Lijden blijft naar de mens gesproken zinloos, hoe het ook zich manifesteert. De godsdiensten van Azië hebben zich steeds over dit vraagstuk gebogen, en in zoverre hebben zij een verwachting die zij kunnen delen met ons.

J.-L. P.: Het is verleidelijk om u het risico voor te houden van syncretisme.

Willen we dat vermijden, dan moeten we van een ander standpunt uitgaan; ik noem dat de "dialoog van de specialisten". Men kan niet volstaan met de dialoog van het leven. Deze moet worden begeleid door studie, hetgeen de taak is van de specialisten op het gebied van de godsdienstwetenschappen; zij dienen bij elkaar te komen, van gedachten te wisselen, met elkaar in gesprek te gaan. Het zou onjuist zijn als we de dialoog alleen aan de specialisten zouden willen voorbehouden. Willen we echter verder komen, dan is niettemin hun wetenschappelijke studie onmisbaar om de dialoog te begeleiden.

Ongetwijfeld zijn er bijzonder gevoelige vraagstukken aan de orde. We hebben te maken met twee vaststaande gegevens: enerzijds zegt de Schrift zeer duidelijk dat God de Heer alle mensen wil redden. Anderzijds staat vast dat niemand zalig kan worden buiten Christus om. In de Oosterse Kerken is men eerder geneigd te zeggen: wij staan hier voor het geheim van ons geloof, en vertrouwen volledig op God de Heer, die wij uit het evangelie hebben leren kennen als de vader die de verloren zoon tegemoet gaat. Christus heeft dat in zijn tijd zeer duidelijk gezegd tegen de mensen die niet in Hem, de icoon van de barmhartige God, wilden geloven. Een van de redenen waarom Hij werd gekruisigd is dat Hij at met de zondaars. Niet om fatsoensredenen of omdat het zo uitkwam, maar omdat Hij evenbeeld was van de vader, die toesnelde naar de verloren zoon die bij hem was weggetrokken. Deze openbaring van de barmhartige God, de boven alles en allen Heilige, was geheel in strijd met de opvattingen van Christus' tijdgenoten. Al die verhalen en parabels die ons zo vertrouwd zijn, waren voor hen een grote ergernis en veroorzaakten een revolutie.

In de Oosterse Kerken wordt dat gezien als het geheim van de barmhartigheid; de Westerse theologie is echter meer uit op inzicht en wil altijd weten hoe de dingen in elkaar zitten. Vandaar dat ze over dit vraagstuk wil nadenken en wil trachten het op te lossen. Welk heil hebben al die mensen te verwachten die de Heer niet kennen, of die over Hem hebben horen spreken, maar zoals

men over andere stichters van godsdiensten hoort spreken, zonder iets af te weten van zijn persoonlijkheid, zijn inwendig leven, zonder Hem persoonlijk te ontmoeten? In de laatste jaren heeft men in de theologie geprobeerd tot een antwoord te komen op deze vragen. Men zoekt dit meer in de richting van het eerste hoofdstuk uit het Johannesevangelie, dat namelijk het Woord licht en leven is van alle mensen die ter wereld komen, zelfs al weten ze het niet. De Kerk was bang dat bepaalde stellingnames in dergelijke zeer grondige studies tot misverstand zouden kunnen leiden. Daarom heeft de Congregatie voor de Geloofsleer een document gepubliceerd, getiteld *Dominus Jesus*, een krachtige en duidelijke tekst waarin de lezer gewaarschuwd wordt zich niet te vergissen omtrent hetgeen in deze werken over de interreligieuze dialoog staat. Reeds in 1991 benadrukte een Vaticaans document met de titel "Dialoog en verkondiging" dat allen die gered worden, deelhebben aan hetzelfde heilsmysterie, zij het op verschillende wijze. Dankzij hun geloof zijn de christenen er zich van bewust, terwijl de andere mensen onwetend blijven van het feit dat Jezus Christus de bron is van het heil. Toch bereikt het heilsmysterie hen op een wijze die aan God bekend is, via het onzichtbare handelen van Christus' Geest. Ik citeer een enkele zin uit dit document (29): "Concreet antwoorden de lidmaten van andere godsdiensten positief op Gods uitnodiging met hun oprechte praxis van het goede in de eigen religieuze traditie en door de stem van hun geweten te volgen. Daarmee ontvangen zij het heil in Jezus Christus, zelfs als zij Hem nog niet herkennen of erkennen als hun Verlosser." De Kerk is dus de enige die het heil ten volle ontvangt, maar zij erkent dat andere godsdiensten ook een zekere heilbrengende functie vervullen, terwijl echter niet alles heilbrengend genoemd kan worden

J.-L. P. Aan welke voorwaarden moet de interreligieuze dialoog in dit verband voldoen?

Naar mijn mening moet de dialoog als zodanig verder worden doordacht. De dialoog heeft altijd de neiging om van de ander een alter ego te maken, alleen maar met hem te spreken over onderwerpen waarover men het al bij voorbaat met elkaar eens is. Het is niet echt een dialoog met andere mensen in zoverre zij anderen zijn, maar met iemand die in meerdere of mindere mate op mij lijkt. Natuurlijk kan men onmogelijk voortdurend met elkaar vechten. Vandaar dat ieder instemt met de bekende formule: men is het erover eens dat men het niet met elkaar eens is, maar men wil altijd op een waardige wijze de gedachtewisseling besluiten. Welnu de echte dialoog heeft altijd plaats met de ander in zoverre hij een ander mens is, hetgeen veronderstelt dat die ander werkelijk een gelovige is, en niet de aanhanger van een sociologisch denksysteem. Men kan alleen een dialoog beginnen met iemand die overtuigd is van de waarheid die hij bezit.

Het andere probleem is de vraag welk doel men wil bereiken. Gaat het erom de ander tot andere gedachten te brengen of wil men komen tot wat wel eens wordt genoemd een onbestemd humanisme, dat wil zeggen een soort akkoord - buiten de gevestigde godsdiensten om - waarin wordt vastgesteld welke de relatie is van de mens met hetgeen hem overstijgt? Het geheim van de Heilige Drie-eenheid is niet te doorgronden, maar we kunnen het wel met elkaar eens worden over de betekenis van ons leven en over wat wij ervan willen maken. Eerlijk gezegd zou een echte dialoog moeten beginnen zonder dat men weet waartoe men wil komen. Juist dat is een van de redenen dat sommigen er bang voor zijn. Zelfs in de oecumenische dialoog, dat wil zeggen tussen christenen onderling, die in zekere zin gemakkelijker is of in ieder geval gemakkelijker zou moeten zijn dan een interreligieuze dialoog, weten we niet waar we zullen uitkomen. Het moet hoe dan ook de eenheid zijn van alle christenen, omdat de Heer het zo heeft gewild. Maar wat voor vorm zal die uiteindelijk krijgen? Wanneer zal het zover zijn? De dialoog gaat het onbekende tegemoet en laat daarbij alle zekerheden los. En daar we in een tijd leven waarin alles sterk gerelativeerd wordt, gebeurt het al gauw dat iemand met krachtige overtuigingen als onverdraagzaam wordt beschouwd. Woorden verliezen gemakkelijk hun betekenis; dat maakt een dialoog makkelijker want men kan een woordenspel bedrijven; maar dan bestaat ook het gevaar dat het tot volledige verwarring leidt. De woorden hebben geen betekenis meer en alles is maar betrekkelijk.

Waar blijft dan bij dat alles het spesifiek karakter van Christus, van het christendom? Het is heel duidelik dat in Azië niet met het rationalisme van Descartes gedacht wordt. Heel vaak is het tegelijk ja én nee. Vandaar dat men in de dialoog geneigd is om zoveel mogelijk concrete feitelijkheden te vermijden omdat ze te rauw en te zichtbaar zijn, en liever een abstracte dan een concrete en realistische discussie te voeren. Zo is de Christus als *Logos* veel gemakkelijker te aanvaarden dan de concrete werkelijkheid van Jezus van Nazareth; het Koninkrijk van God eerder dan de Kerk. En veel gemakkelijker dan de persoon van Christus als zodanig kan men de waarden van het ewangelie aannemen. Juist om die reden komt de Kerk, ondanks haar diep geloof in de dialoog, in het geweer wanneer men, om de dialoog mogelijk te maken, zó abstract te werk gaat dat de waarheid van de Menswording als harde feitelijkheid geweld wordt aangedaan. Bijna overal vormt de Menswording een probleem. In zoverre Hij een wijze is zal Christus worden aanvaard, als verdediger van de armen, en kan Hij rekenen op een goede ontvangst. Maar, Zoon van God, tweede Persoon van de Drie-eenheid en tegelijk een jood, is Hij een steen des aanstoets voor botsende meningen, waardoor in de dialoog onoverkomelijke grenzen worden getrokken.

vertaling: Felix van Voorst tot Voorst S.J.